

naam Westerparkwijk en een deel van de Vogelbuurt

plaats Leeuwarden

gemeente Leeuwarden

beschrijving Inleiding De Westerparkwijk en de Vogelwijk maken deel uit van de brede ring om de historische stad. Ze zijn gesitueerd ten westen en noordwesten ervan, aan weerszijden van de straatweg naar Harlingen. Als bijzonder is het gebied aan te merken, gelegen binnen de volgende grenzen: oostelijk de Westersingel/Harlingersingel/Spanjaardslaan, zuidelijk de Tesselschadestraat m.u.v. het in recentere tijd bebouwde grondstuk tussen Vondelstraat en Elizabethstraat, westelijk de Heliconweg/Europaplein/Valeriusstraat en noordelijk de Bachstraat/Merelstraat/Roekstraat.

Ontwikkelingsgeschiedenis Omstreeks 1850 doorbraken slechts enkele opstallen het beeld van leegte dat de inwoners van Leeuwarden destijds in het gebied ten westen van de oude stad moeten hebben gekend. Slechts enkele wegen doorsneden het weidelandschap dat ontstaan was na de inpoldering van de Middellzee in dertiende eeuw. De zuidelijke Harlingertrekweg en -vaart, aangelegd resp. gegraven in 1645/'46, hebben gedurende enkele eeuwen de enige verbinding van Leeuwarden met Franeker en Harlingen gevormd. In 1828 werd het plan opgevat voor een straatweg naar Harlingen, maar de aanleg van straatwegen naar de Overijsselse en Groningse provinciegrens (1827-1831) kreeg prioriteit. Pas in oktober 1840 vond de aanbesteding plaats en de ingebruikstelling volgde twee jaar later. Voor het eerste stuk kon de bestaande Marssumerdijk verbreed en verhoogd worden. De weg kreeg een tweeledige functie: een gedeelte werd ingericht als harddraversbaan. Het gebruik ervan als zodanig nam af na de aanleg van een sportterrein met een nieuwe renbaan in 1905. Voor het gemotoriseerde verkeer met grotere en zwaardere vrachten in latere jaren was de draagkracht van klinkerbestratingen op de hoofdwegen niet meer voldoende. In 1929 werd stelselmatig begonnen met het aanbrengen van betere wegdekken en kreeg de Harlingerstraatweg een gefundeerde klinkerbestrating. Zo rond 1860 was de Harlingerstraatweg op een enkele boerderij na onbebouwd. Tot de werken in het kader van de verbetering van het grootscheepsvaarwater tussen Dokkum en Harlingen behoorde de verwijdering van het Verlaat (zie 3.1). De oude sluis verdween in 1859 evenals een sluiswachterswoning, de doorvaart werd verbreed en er werd een nieuwe brug geslagen, een verbinding tussen de Harlingertrekweg en wat later de Willemskade zuidzijde zou worden maar toen nog een "lommerrijke laan" was die zich naar de Wirdumerpoort slingerde. Een "schaduwrijke puinweg" langs de stadsgracht (in 1872 bestraat en vernoemd tot Westersingel, en in 1932 geasfalteerd)

verbond het Verlaat met de straatweg naar Harlingen. Dichtbij de Verlaatsbrug stond de Harlingerstal voor de paarden van de trekvaartdienst op Harlingen; de stal werd tot 1866 als zodanig gebruikt, daarna als petroleumpakhuis en in 1878 afgebroken. Iets noordelijker, waar de lange, rechte Fonteinsloot (aan het begin van deze eeuw -straat geworden) op de puinweg uitkwam, verrees in 1865 broodfabriek 'De Hoop'. Daarachter liet het stadsbestuur in 1874/'75 naar ontwerp van "tuinaanlegger" G.L. Vlaskamp een tweede zoetwatervijver graven om in de stijgende drinkwaterbehoefte van de stad te voorzien. Op een terrein ter grootte van 3 ha. voorzag Vlaskamp de vijver van een golvende en fraai beplante, plantsoenachtige setting. Het waterreservoir heeft tot 1888 als zodanig gefunctioneerd. Nabij de Vrouwepoortsbrug of Westerbrug tenslotte lagen enkele pleisterplaatsen, zoals de herberg van Niemendal, en een wagenmakerij. De eerste grote ruimtelijke ingreep in het gebied was de aanleg van een tramweg naar Marssum in 1900 door de Nederlandsche Tramwegmaatschappij. Na langdurige beraadslagingen koos de gemeenteraad het volgende trace uit: vanaf de beginhalte op het Stationsplein door de Sophialaan en langs de Willemskade zuidzijde over de bestaande Verlaatsbrug, dan noordwaarts afbuigend, voor de stadsvijver langs, daarna met een bocht in oostelijke richting naar de Harlingersingel, gevolgd door een bocht westwaarts de Harlingerstraatweg op. Voor het tramspoor moest de rijbaan op de Westersingel verschoven en een deel van de stadsgracht gedempt worden. In de buurt van de Vrouwepoortsbrug kwam een emplacement met remises te liggen, waarvan heden nog delen overeind staan. Een bouwondernemer liet ten noorden van het emplacement de Harlinger- en Tramstraat rooien en de aanliggende grond bebouwen met woningen voor de verkoop (1903); de straten gingen daarna in handen van de gemeente over. De uit de rooilijn terugwijkende woningreeks in zeer decoratieve neorenaissance-stijl op de hoek van Harlingersingel en -straatweg is eveneens het resultaat van een particulier initiatief (1898). Het ervoor langs lopende straatje bleef in tegenstelling tot de Harlinger- en Tramstraat particulier eigendom. Tenslotte verrezen rond dezelfde tijd de eerste huizen aan de Harlingerstraatweg en raakte de grondstrook langs het eerste gedeelte van de Spanjaardslaan tussen 1896 en 1906 bebouwd met een vijftal landhuizen. Nadat de tramlijn was aangelegd, verkocht de Tramwegmaatschappij het grond-stuk tussen het spoor en de Westersingel nabij de Verlaatsbrug aan een particulier die het idee had opgevat dit terrein in bouwpercelen te verkopen. In 1902 diende hij een plan in bij de gemeenteraad, dat voorzag in de aanleg van een straat die, evenals de gerealiseerde woningrijen, de gebogen vorm ontleent aan het beloop van het tramspoor erachter. Het nieuwe

buurtje werd in de volgende jaren uitgebreid tot aan de Westersingel. Na die vroege uitbreidingen van bescheiden omvang zou het tot na de Eerste Wereldoorlog duren eer in het gebied grootschaliger ontwikkelingen op gang kwamen. In het eerste, voorlopige uitbreidingsplan voor Leeuwarden uit 1918-1922 sluit het ontworpen stratennet ten dele aan op de bestaande graslandverkaveling. Zo volgen de Engelschestraat, de Westerparkstraat en het oostelijke gedeelte van de Molenstraat de oude perceelgrenzen. Voor wat het plangebied voor het gebied ten westen van de Engelschestraat en ten noorden van de Harlingerstraatweg betreft, wordt de graslandverkaveling rigoreus doorbroken. Een zeer opvallend element is de als een diagonaal door het plangebied getrokken Bildtschestraat die als vertrekpunt het Engelscheplein heeft en als eindpunt de Harlingerstraatweg, daar waar de straatweg via een brug het noordelijke ring- kanaal om Leeuwarden zal oversteken. Spiegelbeeldig ten opzichte van de Harlingerstraatweg is door de ten noorden ervan geplande wijk eveneens een diagonaal gelegd: de Leeuwerikstraat. De aanbouw van woonbuurten zal zich in het volgende decennium redelijk nauwgezet voltrekken langs de in het plan uitgestippelde lijnen. Het als bijzonder te beschouwen gebied is voor het grootste gedeelte reeds bebouwd geraakt wanneer aan het begin van de jaren-dertig een nieuw uitbreidingsplan wordt voltooid. Voor de dan nog niet benutte gronden ten zuiden van de Fonteinstraat, die overigens volgens de eerste ideeën voorbij het Engelscheplein in rechte lijn zou moeten worden doorgetrokken, dragen de ontwerpers een (gerealiseerd) alternatief planontwerp aan. De Fonteinstraat krijgt geen voortzetting, doch iets zuidelijker wordt vanuit de hoek van het genoemde plein de P.C. Hooftstraat gepland en gerooid. Het geplande maar nimmer gegraven ringkanaal wordt in het uitbreidingsplan verder staduitwaarts gelegd. Op de plaats van de bovengenoemde brug in de Harlingerstraatweg is nu een groot verkeers-plein gedacht terwijl de kanaal-'strook' benut zal gaan worden voor een ringweg. Het (ovalen Europa-)plein en de ringweg zouden na de Tweede Wereldoorlog worden gerealiseerd. Kort nadat het voorlopige uitbreidingsplan ter tafel is gebracht, komen midden in de weilanden reeds enkele, architectonisch opmerkelijke, projecten van de grond. Met deze projecten hebben de ontwerpers van het uitbreidingsplan blijkens de bijbehorende plankaart al rekening gehouden, want ze staan er als "bestaande bebouwing" op ingetekend. Omstreeks 1919 verrijzen een elftal vrijstaande, chalet-achtige herenhuizen in houtskeletbouw op de zuidwestelijke hoek van de kruising Harlingerstraatweg/Engelschestraat. Architect Doeke Meintema mag, als winnaar van een door de Coöperatieve Vereniging Woningbouw

uitgeschreven prijsvraag om in een nijpend tekort aan burger- en betere ambtenaarswoningen te voorzien, in 1920/'23 een bijzonder buurtje van 70 huurwoningen uitvoeren aan twee zijden van de Bildtschestraat. En aan de Leeuwerikstraat wordt rond 1923 door A. Baart sr voor de Vereniging voor Volkshuivering een driehoekig gesloten blok van volkswoningen in twee lagen gebouwd, vormgegeven met duidelijke Amsterdamse School-trekken, dat de bijnaam 'Het Fort' kreeg; de bewoners krijgen de beschikking over een gemeenschappelijke binnentuin. De grote hausse zal dan losbarsten. In tegenstelling tot de oostelijke en zuidelijke stadsuitbreidingen zijn hier particuliere ondernemers vrijwel volledig verantwoordelijk voor de bouwproductie. Kleine en grotere middenstandswoningen, afgewisseld met herenhuizen, geven in de wijken de toon aan. Alleen aan de Franeker- en Beetgumerstraat komt, in opdracht van de gemeente, nog gesubsidieerde woningbouw (1924, 60 woningen) tot stand. Straten die eerst in particuliere handen waren, werden later aan de gemeente overgedragen. Als voorbeelden zijn in chronologische volgorde te noemen: Spreeuwenstraat, Kievit, Merelstraat en Merelplein (overgedragen in 1924), Deinumerstraat (1925), Nachtegaalstraat (1926), Pelikaanstraat, Ibis, Ekster, Koekoek, Kwartel en Meezenstraat (1927 en 1928), Dronrijperstraat, Wynaldumer, Westerpark, Midlumerstraat enz. (1927), Achlumer- en Sexbierumerstraat, Roodborststraat, Zwaluw en Houtduifstraat (1929) en het stratencomplex ten noorden van de Harlingerstraatweg en ten oosten van de Meezenstraat (1931). In 1931 werd begonnen aan de stratenaanleg van de componistenwijk ten noorden van de Leeuwerikstraat. In 1935 constateerde de toenmalige directeur Gemeentewerken Ch.C. van der Vlis, dat de achterstandssituatie van kort na WO I voor wat de middenstandswoningen betrof inmiddels was omgeslagen in een "overproductie" (Van der Vlis, pp. 295-296). Die is stellig mede bereikt door de voortvarendheid waarmee bouwondernemers de ontwikkeling van de Westerparkwijk en de Vogelwijk ter hand hebben genomen. Structuur- en bebouwingsbeeld In de Westerparkwijk en de Vogelbuurt zijn naar wijze en periode van totstandkoming twee deelgebieden aan te wijzen. Het meeste oostelijke langs de Westersingel maakt deel uit van de laat-negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse stadsgrachtzone. Aan de singel en de Harlinger-, Tram en Elizabethstraat staan hoofdzakelijk huizenreeksen in een naar de neorenaissance neigende bouwtrant, aangevuld door enige panden in vernieuwingsarchitectuur (ook aan het begin van de Fonteinstraat) en een enkele villa in Amsterdamse School-stijl. Het Westerpark, dat vrijwel geheel wordt omzoomd door straten, is een belangrijk groen element in de wijk. Achter dit 'scherm' doet men

vrijwel zonder overgang een stap vooruit in de tijd naar de jaren-twintig en -dertig. Hier ligt een samenhangend stedelijk woongebied waarvan de structuur tot stand is gekomen op basis van twee opeenvolgende uitbreidingsplannen. De belangrijkste verkeersas is de uitvalsweg naar Harlingen die het woongebied in oost-west richting doorsnijdt. Diagonaal erop staan de royaal opgezette Bildtschestraat en de Leeuwerikstraat die met de Harlingerstraatweg samenkomen in het Europaplein en die met een noord-zuid georiënteerde as van de Engelschestraat - Nachtegaalstraat een driehoek van wijkontsluitende straten vormen. De meeste, smallere, woonstraten sluiten op een van de voor-noemde straten aan. Ze zijn in veel gevallen geknikt. Vanuit het Europaplein vertrekt in noordelijke (Valeriusstraat) en zuidelijke richting (Heliconweg) de ringweg. De bebouwing hierlangs dateert van na 1940 maar sluit aan bij het vooroorlogse gebied. Alleen het Europaplein heeft met z'n op een monumentaal effect ontworpen hoogbouw een geheel eigen karakter. Ook de woningen aan de Tesselschadestraat en Vondelstraat-westzijde zijn van jongere datum. Op diverse plekken zijn door de wijken kleine plantsoenen aangelegd: het Mozartplantsoen en plantsoenen aan de Beethovenstraat, de P.C. Hooftstraat en de Spieghestraat. Een belangrijk groenelement is het Westerpark (ook wel Vossepark), de voormalige verswatervijver aan de Westersingel met groenaanleg. Het park is in 1926 heringericht in Engelse landschapstijl. Op de Harlingerstraatweg na hebben de straten in het bijzondere gebied nog het oorspronkelijke profiel van een rijbaan met trottoirs aan weerszijden. Direct langs de rijbaan staan in het trottoir regelmatige bomenrijen. De woningen hebben voortuinen die van de openbare weg worden gescheiden door gemetselde muurtjes. Middenstandswoningen en burgerhuizen geven de toon aan, waarbij de grotere woningen voornamelijk aan de bredere straten zijn te vinden. De woningen zijn overwegend complexgewijze gerealiseerd in de vorm van blokrandbebouwing. Binnen de blokken liggen tuinen. Sterk geaccentueerde hoekwoningen, dwars geplaatst en met verhoogde en tot op de eerste laag of soms bijna tot de grond doorlopende kappen, verlenen de buurten een soort beheerste monumentaliteit. De woningreeksen tellen merendeels twee lagen; de tweede laag ligt soms aan de straatzijde 'verborgen' achter een diep zakkend voorschild met kajuitreeksen onder aaneengesloten afzaatdaken. De veelvuldige toepassing van grauwege metselsteen is opvallend. De verzorgde architectuur is karakteristiek voor de periode van het Interbellum. Enkele straten onttrekken zich aan dit bebouwingsbeeld. Dat zijn de Harlingerstraatweg en in mindere mate ook de Fonteinstraat en de Pelikaanstraat. Met name de eerstgenoemde straat heeft zich ontwikkeld tot een

zone voor de beter gesitueerden, in de vorm van een lint met een uitbreiding aan de zuidzijde van de Pelikaanstraat. Hier zijn vrijstaande villa's en grote herenhuizen van het type twee- of drie-onder-een-kap, sommige met rietdekking, op forse en vooral diepe percelen aan te treffen, in vernieuwingsstijl, Amsterdamse School, traditionalisme en zakelijk expressionisme. De panden staan op gelijke afstand uit de rooilijn. Sommige zijn in de jaren-dertig gebouwd na sloop van een voorganger uit de MIP-periode. Zo werden ook drie van de vijf landhuizen aan het eerste gedeelte van de Spanjaardslaan al in de jaren-dertig gesloopt en op het vrijgekomen grondstuk is aansluitend een rijtje herenhuizen verrezen. De Westerparkwijk en de Vogelwijk kennen een aantal grote elementen, de meeste schoolgebouwen en een paar kerkgebouwen. De stedenbouwkundige situering, hoewel in de meeste gevallen dominant op straathoeken, doet slechts in een enkel geval een bewust nagestreefde monumentaliteit als onderdeel binnen een groter geheel vermoeden. Het zijn niettemin vrijwel alle gebouwen die opvallen door hun massa en hoge architectonische kwaliteit. In dit verband moeten allereerst de Coornhertschool (1928), de Wilhelminaschool en de Middelbare Technische School (1934), en de Pelikaankerk (1931) en de Sint Dominicuskerk genoemd worden. Ze staan resp. op de hoeken van de Achlumer- en Coornhertstraat, de Fontein- en de Westerparkstraat en de Molen- en Parkstraat, aan de Pelikaanstraat en aan de Harlingerstraat. Een andere groot element is de Leeuwerikschool. Verkeersafwikkeling Voor de verkeersafwikkeling zij naar boven verwezen. De Harlingerstraatweg is heringedeeld met fietspaden aan beide kanten van de rijbaan. Op enkele plekken is een verkeersdrempel in de weg gelegd, zoals op de kruising van de P.C. Hooftstraat en de Brederostraat. Veranderingen De structuur en bebouwing in het bijzondere gebied hebben geen grote wijzigingen ondergaan. Alleen op de hoek van de Molenstraat en Pier Panderstraat is in 1990 een groot appartementencomplex opgeleverd dat nogal detoneert met de omgeving. Andere (woning)nieuwbouw is te vinden op de tegenover liggende hoek van de Pier Panderstraat en op beide hoeken van de Pelikaanstraat en de Spanjaardslaan. De woningwetwoningen aan de Franeker- en Beetgumerstraat zijn in de jaren-tachtig gerenoveerd. Het bijzondere volkswoningencomplex 'Het Fort' heeft nogal geleden onder een recente renovatie (ca. 1990). Waardering De Westerparkwijk en de Vogelbuurt vormen een samenhangend woongebied dat grotendeels in de jaren-twintig en -dertig tot stand is gekomen op basis van, bij de Woningwet uit 1901 voor grotere gemeenten verplicht gestelde, uitbreidingsplannen. Kwaliteiten van het gebied zijn onder andere de manier waarop bebouwing en openbare ruimte zich tot elkaar

verhouden - fraai in dit opzicht is bijvoorbeeld de woningbouw rond het Mozartplantsoen naar ontwerp van J. Gros sr en G.A. Heldoorn - en de overwegend verzorgde baksteenarchitectuur die kenmerkend is voor de periode. De iets oudere Westersingel maakt als westelijke flank deel uit van de (ondeelbare) stadsgrachtzone.